

Transskription af: Danmarks historie for børn 2:6 "De åndssvage"

Vært og tilrettelægger: Rikke Mia Skovdal

Medvirkende: Mikkel Venborg Pedersen, seniorforsker ve Sarah Smed, Formidlingschef og historiker ved Danmarks Forsorgsmuseum.

Redaktør: Mette Hovmand-Stilling

Intro: Du lytter til en podcast produceret af Talk Town i samarbejde med Nationalmuseets medie Vores tid.

Rikke Mia Skovdal: Måske har du med dine forældre prøvet at besøge en af de mange små øer i Danmark, hvor man skal med en færge for at komme frem og tilbage til fastlandet. Men du har forhåbentlig aldrig prøvet ikke at kunne komme fra øen igen, men nærmest være blevet fanget der mod din vilje. Det har Oluf og Caroline, som du kan høre om i det her afsnit. De blev født for omkring 100 år siden, og dengang var der en læge, som hed Christian Keller, der stod i spidsen for den idé at isolere mennesker på øer, hvis man mente, at de var det, man i gamle dage kaldte for åndssvage. Og nu tænker du måske åndssvag er det ikke et udtryk, man bruger om en, man synes er dum? Altså lidt som et skældsord. Hvor er du bare åndssvag. Men faktisk brugte man det dengang om dem, der var udviklingshæmmede. Og udviklingshæmmede, det er en samlet betegnelse, man bruger om personer, som ikke udvikler sig så meget eller lige så hurtigt som andre. Det kan f.eks. være, at man ligner en voksen udenpå, men at ens hjerne fungerer som et lille barns, og man f.eks. skal have hjælp til at spise og gå på toilettet. Det kan også være, at man lærer meget langsommere end andre, eller at man ikke forstår, hvordan andre mennesker har det, når de er kede af det eller vrede.

Rikke Mia Skovdal: Men i virkeligheden var der også småkriminelle og mennesker, som man bare synes opførte sig forkert. De kom på de her øer, der nærmest var en slags fangeøer uden en kriminel dom, men fordi en læge havde sagt det. Der var en ø for kvinder, der hed Sprogø, hvor Karoline var, og så var der en ø for mænd, hvor Oluf blev sejlet ud. Men hvorfor skulle Caroline og Oluf være på de her øer? Var de det, man dengang kaldte for åndssvage? Og kom de nogensinde derfra igen? Det, du kommer til at høre, kommer du nok til at synes lyder meget tarveligt, og det er svært at forstå, at mennesker blev behandlet på den her måde. Men grunden til, at du alligevel skal høre det her afsnit, selvom det er tarveligt, er, at det er vigtigt at huske, hvad der skete i Danmark før i tiden, så

vi ved, at det må vi aldrig gøre igen. Og heldigvis så er vi jo også blevet klogere i dag. Mit navn er Rikke Mia og jeg mødes med Sara Smed fra Danmarks Forsvars Museum. For hun kan nemlig gøre mig lidt klogere på Karoline og Olufs historie.

Sara Smed: Men altså, det er jo sådan, at der altid har været mennesker, som er født anderledes end dem, som man tænker er født normale. Og hvis man nu har det, der hedder et udviklingshandicap. Det er det, vi kalder det i dag. Så historisk set, så ville man have kaldt det måske noget som evnesvag, men også åndssvag og åndssvag er sådan et lidt specielt ord, ikke? Fordi det er noget med ånd, og det er sådan lidt med noget med sjæl. Og måske så er det noget med svag, at man ikke er stærk. Så det er, at man er svag i ånden, åndssvag.

Rikke Mia Skovdal: Ordet åndssvag er altså ikke særlig pænt. Men vi kommer til at nævne det i den her historie. For det var et ord, man brugte før i tiden, og dengang synes man faktisk, at det var et godt ord. Det lyder lidt uhyggeligt, men man kunne godt finde på at spærre dem inde. Man kaldte for åndssvage, fx i stalde eller andre steder, fordi man simpelthen ikke vidste, hvad man ellers skulle gøre. Men i slutningen af 1800-tallet begynder man at tænke på at ville hjælpe og at behandle de her mennesker med det, man kaldte for åndssvageforsorgen. Og ordet forsorg betyder en form for hjælp til nogle, der ikke kan klare sig selv.

Sara Smed: Altså der var flere grader af åndssvaghed, men man begyndte at lave nogle tests på folk, især dem man var lidt i tvivl om, om de var åndssvage eller ej. Der var nogle, hvor man slet ikke var i tvivl. Men der var også nogle, der var sådan lidt i det, der hedder et grænseområde, og der vil man så have sådan en en intelligens test, som der var nogle læger, der udviklede, udviklet, hvor man så ville stille nogle af de her mennesker, man var i tvivl om, om de var åndssvage, nogle spørgsmål de skulle svare på, og så ville der komme et tal ud. Og hvis det tal var over eller under en grænse på 75, så kunne man med ét blive åndssvag, og det var ikke sikkert, at man var det. Men, men, men. Der har været rigtig mange, der havde det, man i dag ville kalde et udviklingshandicap, som gjorde, at de skulle have noget ekstra støtte.

Rikke Mia Skovdal: Man laver altså en form for test med nogle spørgsmål for at finde ud af, om folk var det, som man kaldte for åndssvage, og der er en del i det her grænsefelt hvor man er lidt i tvivl. Og faktisk er der nogle der bliver en del af åndssvageforsorgen, som egentlig godt kunne klare sig selv, for nogle gange skulle der ikke meget mere til, end at man bare svarede forkert på et par spørgsmål i testen, var ordblind eller talte på en lidt anderledes måde. Og en af dem, der kom under åndssvageforsorgen dengang, var Karoline, og hun lever faktisk stadig i dag. Hun er 91 år.

Sara Smed: Hun havde fire søskende og er fødtovre ved Vejle. Sådan helt almindelig, og hun havde en mor og far. Men uden vi helt ved hvorfor, så på et tidspunkt, så bliver børnene fjernet hjemmefra, fordi forældrene, de får nogle af de her intelligens test. Og man beslutter sig for, at de her forældre, som ellers har fået de her fem børn, og som har kunnet klare sig, de er åndssvage, og på det her tidspunkt, hvor karoline, det er i 1930, hvor hun er blevet født, der er man sådan meget, der er man sådan meget optaget af, at det her med åndssvaghed, det er noget, man tænker kan gå i arv fra generation til generation. Så det vil sige, at når forældrene har fået, bliver vurderet som åndssvage, så er deres børn det med stor sandsynlighed også.

Rikke Mia Skovdal: Så fordi nogen havde vurderet, at Karolines forældre var åndssvage, så tænkte de, at Caroline nok også var det. Og børnene bliver faktisk taget fra forældrene, og de kommer først på et børnehjem, og senere kommer Karoline på en åndssvageanstalt. Karoline, hun er lige på grænsen til at være åndssvag i de her test. Men hun bliver altså en del af åndssvageforsorgen og bliver sendt hen til et sted, hvor der også bor mange andre, som man mener er åndssvage. Senere kommer Karoline i det, der hedder familiepleje. Og det betyder altså, at hun bor hos en familie, som egentlig skulle tage sig af hende, men hun er flere steder, og alle steder skal hun bare arbejde rigtig hårdt. For eksempel på en gård eller i køkkenet. Og hun synes altså ikke, at det er særlig sjovt. Og i det hele taget er de heller ikke særlig søde ved hende. Da hun bliver 18 år, er hun stadig en del af åndssvageforsorgen. Og de bestemmer over hende. Faktisk så bestemmer de, at hun skal have en operation, så hun ikke kan få børn.

Sara Smed: Og det var fordi man var bange for, at hvis Karoline fik børn, så ville hendes børn også blive åndssvage. Altså at den der udviklingshæmning skulle være noget, der kunne gå i arv. Og i bund og grund, så var man så bange for på det her tidspunkt, i begyndelsen af 1900-tallet, at hvad skulle der ske med hele befolkningen, hvis der var flere og flere af dem, man tænkte var åndssvage, der fik flere og flere børn, fordi de ville ende med at være en det, man kalder en byrde for samfundet? Altså de skulle ind og bo på institution, og de ville ikke kunne arbejde så hårdt, og så ville de leve nogle levende, nogle at de ville leve deres liv på en måde, som man ikke synes var den rigtige måde. Altså for eksempel pigerne vil rende med drenge og og drengene kunne gøre det, der hed vagabondere. Og det er egentlig, at de ville gå rundt uden, altså uden at have et fast sted at bo. Og alle de der ting var man enormt bekymret for. Så for at sætte en stopper for det, så siger man simpelthen, at der er nogle, man vælger ikke må få børn.

Rikke Mia Skovdal: Karoline er altså ikke selv klar over, at hun har fået lavet en operation, der gør, at hun ikke kan få børn. Og da hun finder ud af det, er hun rigtig ked af det. Dengang synes man, at nogle af dem, der var under åndssvageforsorgen, ikke måtte få børn, og for at sikre, at det skete, lavede de en operation. I dag virker det helt vanvittigt, at nogen kunne bestemme, hvem der måtte få børn, og hvem der ikke måtte. Men det gjorde man altså dengang. Karoline bliver ved med at blive sendt ud på gårde, hvor de som sagt ikke er særlig søde ved hende, så hun flygter fra flere af de her steder, men hun bliver altid fundet igen. Og så beslutter åndssvageforsorgen, at hun skal sendes på en ø, hvor hun ikke kan flygte. Det er en ø, der hedder Sprogø. Måske har du set den, hvis du er kørt over Storebæltsbroen, altså den bro, der forbinder Sjælland med Fyn. Så er der en lille ø med et fyrtårn på. Der blev Caroline sendt til, og dengang var der ret langt fra øen og til land.

Sara Smed: Og der boede Caroline i nogle år sammen med en masse andre piger og de piger, der kom derhen. Det var ikke bare, de var åndssvage, de var en særlig type af åndssvage. Man kaldte dem faktisk moralsk åndssvage, og det betyder faktisk, at de kunne godt være, at de var lige så intelligente som dem, som fik almindelige test på, hvis man laver en intelligencetest. Det var ikke sådan, at de fejlede noget, men man synes, de levede nogle liv, som virkelig udfordrede den måde, man synes, man levede det rigtige liv i Danmark på det her tidspunkt. Altså pigerne for eksempel, de kunne være. De kunne godt lide at have mange kæresten, var man bange for. Det var ikke alle sammen, der havde det, men der synes man, at det kunne de finde på, eller man kunne ikke helt kontrollere dem. Sådan en som Karoline, hun var sådan en, der svarede igen og derfor var hun en af dem, der blev placeret der på Sprogø.

Rikke Mia Skovdal: Karoline er 21 år, da hun kommer på Sprogø, og her skal de lære mange af de ting, som en husbestyrerinde kan. Det er sådan en, der blandt andet sørger for, at huset er pænt og ordentligt, vasker tøj og laver mad. Pigerne arbejdede ret hårdt med de her ting, og de skulle tidligt op og tidligt i seng, og så skulle de på en måde opdrages til at passe ind i samfundet, for man synes, at de her piger var lidt for vilde. Enten som Karoline, der flygtede fra forskellige steder, eller som piger, man syntes havde alt for mange kærestes, og det mente man var forkert. Så derfor var det også vigtigt, at der kun var kvinder på øen.

Sara Smed: Men de var jo under opsyn hele tiden. Karoline har beskrevet det på et tidspunkt, at det er ligegyldigt, hvor man gik hen. Så vidste dem, der bestemte, hvor man var henne eller nogle af de andre piger. Der var også nogle, der kunne sladre om hinanden for eksempel. Men de ville vide, hvor man gik hen, fordi mågerne fulgte efter en, og man er ude midt i vandet. Og mågerne de vil sådan skrappe. Og I ved godt, hvordan måger de larmer ad pommern til.

Rikke Mia Skovdal: Man kunne ikke så nemt stikke af fra Sprogø, og det var egentlig hele ideen. De var isoleret der, for der var vand omkring dem, og de kunne ikke bare sejle eller svømme væk. På den måde var der også en afstand mellem dem på øerne og resten af Danmark. Vi vender tilbage til, hvordan det gik med Karoline, men nu skal du møde en fra mændenes ø. Vi starter Olufs historie i båden på vej til den lille ø Livø, og vi skal fra det sydlige af Danmark til det nordlige for Livø ligger i Limfjorden i Nordjylland. Året er 1933, og i båden sidder en 14-årig dreng med lyst hår og sideskilning. Oluf har lige sagt farvel til sin mor og fem søskende. Han er på vej til Livø, og båden vipper, og mens han kigger ned i vandet, sidder han sikkert og tænker på, hvad der møder hamovre på øen, og hvorfor han egentlig skal derhen.

Sara Smed: Hans mor havde rigtig, rigtig svært ved at få det hele til at hænge sammen. Hun var alene med de her med Oluf og hans søskende, og de var fattige, og hun kunne ikke få... Det var bare noget rigtig svært, en rigtig svær hverdag. Og Oluf, han krævede faktisk noget mere. Han var sådan lidt... Han var jo for tidligt født og sådan lidt svagelig, og man tænkte lidt, at han var måske heller ikke helt normal. Altså han var sådan lidt det der en sinke, som man kaldte det.

Rikke Mia Skovdal: En sinke, som Oluf beskrives som her, var et udtryk man brugte om dem, der ikke lærte lige så hurtigt som andre. Oluf sidder måske i båden og tænker på, hvordan han ofte pjækkede fra hjælpeskolen. Det var en skole, hvor man kunne få lidt ekstra hjælp i undervisningen. Og hvor han også tit lavede drengestreger. Det kan også være, han tænker på, hvor tit han var alene hjemme med sine søskende. For de boede kun med deres mor og hun var altid ude og arbejde for at tjene penge.

Sara Smed: Og så på et tidspunkt. Det er lidt... Man ved ikke helt, hvordan det i virkeligheden er. Om det er fordi moderen virkelig ikke synes, at hun kan have ham hjemme, at hun lader som om han har stjålet nogle ting, eller om han virkelig har stjålet nogle ting - det ved vi faktisk ikke. Men i hvert fald er der sådan en tyverisag. Og fordi han ligesom falder igennem på så mange punkter med

det der med at han er lidt sen i det, og han pjækker fra skole og stjæler lidt. Så tænker man, at han måske ikke er helt normal. Ved I hvad? Han kommer på Livø.

Rikke Mia Skovdal: Båden vipper, og Oluf begynder at komme tættere på Livø. Måske kan han se nogle mænd derovre, der sveder og arbejder hårdt med landbrug. Oluf blev anklaget af sin mor for at have stjålet en af familiens sølvske, et fotografiapparat og 28 kroner fra søsterens bankbog, det der svarer til ca. 640 kroner i dag. Om han egentlig havde gjort det, det ved vi ikke rigtig. Men en læge og Olufs mor blev enige om at sende ham på åndssvag anstalten på Livø. Oluf fik faktisk ikke taget en intelligenstest ligesom Karoline. Måske vidste de godt, at han faktisk ikke var det, som man dengang kaldte for åndssvag. Men det var nok, at han gik i en klasse, hvor han skulle have ekstra hjælp, og at han blev beskyldt for tyveri. Da Oluf kommer med båden til Livø, finder inspektørparret, altså det par, der bestemmer på øen ret hurtigt ud af, at Oluf måske ikke rigtig fejler noget, og Oluf bliver lidt som en slags plejebarn hos dem. Faktisk ender Oluf med at være på Livø i 7 år, selv om han nok egentlig ikke burde have været der.

Sara Smed: Når de kom der første gang har det været unge mænd, hvor man tænkte, nu skal vi bliver nødt til at gøre et eller andet, fordi de er, hvis de går ud og gør kvinder gravide, fx sådan noget i den her livsførelse, som man synes var et tegn på moralsk svaghed. Det kunne de givet videre til til deres børn, så det er derfor, man placerer dem på den her ø. Mange af de mænd, som man synes var moralske åndssvage, det var mænd, som vagabonderede, altså gik rundt uden at have en adresse. De var arbejdsløse. Nogle af dem havde måske en lille ide, vil vi sige udviklingshæmning i dag. Men, men mange af dem, ville måske, så ville de nogle gange drikke lidt for meget, og de passede ikke ind. De brød samfundets normer.

Rikke Mia Skovdal: Mændene på Livø var altså nogle, der på en eller anden måde gjorde noget, man ikke synes var okay i datidens opførsel. Flere af dem fik også lavet en operation, akkurat ligesom vi hørte det med Karoline og de andre piger på Sprogø, så de ikke kunne få børn, hvis de fik lov at tage væk fra øen igen. Udover at sørge for, at de ikke fik børn, var målet med Livø akkurat som på Sprogø, at mændene kom på rette spor og måske kunne vende tilbage til et normalt liv. På øen skulle mændene arbejde rigtig hårdt, blandt andet med at passe landbruget, og arbejde på værksteder. Og så fik de virkelig dårligt mad og havde det ikke særlig godt. Så flere af dem forsøgte at flygte fra øen, men det var faktisk umuligt.

Sara Smed: Altså på et tidspunkt begynder de. De synes, de bliver mega uretfærdigt behandlet derovre, fordi det var så hårdt at være, og man kunne også komme i en celle, hvis man prøvede at flygte, eller hvis man prøvede at være fræk. Og det var alle de her regler. Så nogle gange var der faktisk nogle af de her mænd, der sendte flaskepost, altså smed dem ud i vandet og tænkte, åh, kan vi ikke nok få? Kan vi ikke? Kan vi ikke få nogen til at kigge på, at det her er faktisk inhumant? Det er ikke en måde at behandle mennesker på. Og nogle af de der flaskepost blev så underskrevet 'Slaverne på Livø', og de blev så nogle gange bragt i avisen.

Rikke Mia Skovdal: Mændene fra Livø sendte altså en flaskepost og ville gerne have, at dem, der bestemte i Folketinget, skulle læse det. De havde nogle forskellige ting, som de gerne ville have lavet om på. For det første ville de gerne selv have retten til at bestemme, om de kunne få børn. For

det andet vil de gerne have friske stykker smørrebrød, og når de fik pandekager, ville de gerne have to hver. Man skal huske, at de fik virkelig dårligt mad, og hvis de en sjælden gang fik pandekager, så kan jeg faktisk godt forstå, at de gerne ville have to hver. Og så ville de gerne have, at hvis de blev straffet for at have gjort et eller andet forkert, så skulle det være ved at der blev taget af deres løn. Ellers var straffen, at de kunne komme i et meget lille lukket rum, og det må have været ret ubehageligt at være blevet spærret inde på den måde. Efter syv år på Livø, da Oluf er 20 år, får han lov at tage væk fra øen. Fordi der er pladmangel, har man bestemt, at dem, der klarer sig bedst og har mindst brug for hjælp, kan tage fra Livø. Og der er Oluf en af dem.

Sara Smed: Og det der sker for for mange mænd, som kommer ud på den anden side, det er jo, at så møder de en kvinde, og han forelsker sig også i en kvinde, og så får han lov til. Det skal man have tilladelse til, man får faktisk lov til at gifte sig. Så man kan sige, at nogle gange så forfølger det der med, at man har været anbragt på en institution eller det, der hedder en ø-anstalt. Det er noget, der forfølger én resten af livet. Og det gjorde det også for sådan en som Olaf. Men han formår alligevel at skaffe sig et arbejde og skaffe sig et nogenlunde normalt liv. Men, men, men stadigvæk med den der kontrol fra åndssvageforsorgen og fra den der overlæge, som havde en megastor magt. Det var overlægen, der besluttede, hvornår man kunne blive udskrevet fra åndssvageforsorgen igen.

Rikke Mia Skovdal: Selvom Olaf kom væk fra Livø, var han stadig en del af åndssvageforsorgen, og det var altså overlægen Christian Keller, der bestemte, hvornår man blev udskrevet. Til sidst blev Olaf faktisk udskrevet, og det lykkedes ham at få et job, et kørekort og endda en familie. For Olaf fik ikke lavet det her indgreb, så han ikke kunne få børn. Lægerne har nok ment, at det ikke var nødvendigt i hans tilfælde.

Sara Smed: Det er det, der virkelig er en vild historie ved Olufs historie. Det er jo faktisk, at han har et meget specielt efternavn. Han hedder Nyrup Rasmussen, og han får, han får en søn, som kommer til at hedde Poul. Og det er jo faktisk en en mand, der bliver vores statsminister, og det er virkelig. Det er virkelig vildt at tænke på, at et menneske, som har været så meget hårdt igennem alligevel, ja, formår at samle sig... samle sig et liv, som gør, at han han kan give så meget videre til, synes jeg, til sit barn, som gør, at han han også vil alt det bedste for ham hvor han får en uddannelse, kommer hun på universitetet og bliver politiker og alt muligt andet. Og måske der da også er noget i det, som Oluf, altså Poul Nyrups far, har oplevet, som gør, at at Poul Nyrup har haft en særlig et særligt blik for, at der også er mennesker, der er der, der kan have det svært i livet.

Rikke Mia Skovdal: Olaf fik altså en søn, Poul Nyrup Rasmussen, der blev statsminister i Danmark i 1993- 2001, og det var i dine forældres barn og ungdom, så det kan de garanteret godt huske. Det ville selvfølgelig ikke være sket, hvis åndssvageforsorgen havde bestemt, at han ikke kunne få børn, som de gjorde ved mange andre. Åndssvageanstalten på Livø fungerede fra 1911-1961. Det er altså 50 år, hvor der i den periode har været mange hundrede mænd på øen. På kvindernes ø Sprogø, hvor Karoline var. Har der i perioden fra 1923 til 1961 været omkring en 4-500 kvinder. Karoline var på øen i tre år, og da hun fik lov til at tage derfra. Så var hun stadig indlagt under åndssvageforsorgen, og det vil sige, at lægerne bestemte over hende. Da Karoline kom væk fra øen, fik hun en kæreste, og sammen rejste de til Sverige, hvor hun stadig bor i dag.

Sara Smed: Fra hun forlader Sprogø og Danmark, har hun klaret sig selv. Hun har aldrig haft brug for hjælp. Så det der med, at hun var åndssvag, det hun har i hvert fald ikke haft brug for så meget brug for hjælp, som der er nogen her i Danmark, der synes, hun skulle have. Men hun får aldrig lov til at få lavet en operation, som gør, at hun kan få børn igen. Så forsøger hun at få det, for hun vil så gerne være mor, så hun prøver at få lov til at blive plejemor. Det må hun heller ikke, Men de får lov til at være sommerferieplejeforældre for børn i Sverige, der har det svært. Og det har hun i mange, mange årtier. Så hun har mødt og passet på mange, mange børn og vist at kunne udvise dem en særlig omsorg. Men hun har aldrig fået lov til at få sine egne børn, fordi der var nogen, der sagde, at hun var åndssvag.

Rikke Mia Skovdal: Når man tænker på, at både Karoline og Oluf har klaret sig uden for åndssvageforsorgen, så kan man ikke lade være med at tænke på, at de nok ikke skulle have været på øerne. Sådan var det sikkert også for mange andre dengang. Ø-anstalterne på Sprogø og Livø var der tænkt mange af i Danmark. At det var godt, at man havde sådan nogle steder, hvor man kunne placere mennesker, der havde brug for hjælp. Men tiderne skifter, og i 1961 lukkede man institutionerne på Livø og Sprogø. Der kom nogle nye tanker, og man begyndte at ansætte pædagoger og tænkte, at mennesker, der havde brug for ekstra støtte i livet, skal behandles godt og med en hverdag så tæt på det normale som muligt. Og altså ikke på en ø helt isoleret, hvor det er overlæger, der blandt andet bestemmer, om man må få børn eller ej. Hvis du sidder med en følelse i maven af, at det var meget strengt, hvordan Oluf og Karoline og de andre på øerne blev behandlet, så husk, at sådan er det heldigvis ikke længere i dag. Vi er blevet klogere og forhåbentlig også mere rummelige og hylder mangfoldigheden frem for at gemme dem væk, der er lidt anderledes. Og når vi husker historien, så sker det nok aldrig igen. Hvis du kommer til Livø eller Sprogø i dag, ser det meget anderledes ud, end da Karoline og Oluf var der. Og selv om der sikkert er rigtig dejligt på øerne, så kan du forhåbentlig komme derfra igen. Mit navn er Rikke Mia Skovdal. Tak fordi du lyttede med.

Outtro: Du har lyttet til en podcast produceret af Talk Town i samarbejde med Nationalmuseets medie, Vores tid.

[Vores Tid – Nationalmuseets Mediehus](#)

[Danmarkshistorie for børn 2:6 "De åndssvage"](#)

Produceret af Talk Town i samarbejde med Vores Tid, Nationalmuseet.